

TA'LIM XIZMATLARINI MOLIYALASHTIRISHNING XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI VA ULARNI MILLIY TA'LIM TIZIMIGA TATBIQ ETISH YO'LLARI

Xaydarov Baxrom Xolmuradovich

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

«Iqtisodiyot va turizm» kafedrasi katta o'qituvchisi

xaydarovbaxrom@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada ta'lim xizmatlarini moliyalashtirishning xorijiy davlatlar tajribasi tizimli va qiyosiy tahlil qilingan hamda ularni milliy ta'lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatlari aniqlangan. Tadqiqot doirasida AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimlarida moliyalashtirish manbalari, moliyaviy resurslarni taqsimlash mexanizmlari, natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish hamda shaffoflik va moliyaviy nazorat amaliyotlari o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimini moliyalashtirish tajribasi xorijiy ilg'or yondashuvlar bilan taqqoslanib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari aniqlangan. Tadqiqot natijalari ta'lim sohasida moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish hamda ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilashga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ta'lim xizmatlari, moliyalashtirish, xorijiy tajriba, byudjet mablag'lari, natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish, samaradorlik, moliyaviy nazorat, tatbiq etish.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И ПУТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Хайдаров Бахром Холмуродович

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана

Старший преподаватель кафедры «Экономика и туризм»

xaydarovbaxrom@gmail.com

Аннотация. В данной научной статье проведён системный и сравнительный анализ зарубежного опыта финансирования образовательных услуг, а также определены возможности его применения в национальной системе образования. В рамках исследования изучены источники финансирования, механизмы распределения финансовых ресурсов, финансирование, ориентированное на результат, а также практика прозрачности и финансового контроля в системах образования США, Германии, Великобритании, Финляндии, Японии и Южной Кореи. Кроме того, опыт финансирования системы образования Узбекистана сопоставлен с передовыми зарубежными подходами, выявлены существующие проблемы и направления их устранения. Результаты исследования имеют важное значение для разработки научно-практических предложений, направленных на повышение эффективности использования

финансовых ресурсов в сфере образования, усиление государственного финансового контроля и улучшение качества образовательных услуг.

Ключевые слова: образовательные услуги, финансирование, зарубежный опыт, бюджетные средства, финансирование, ориентированное на результат, эффективность, финансовый контроль, применение.

FOREIGN COUNTRIES' EXPERIENCE IN FINANCING EDUCATIONAL SERVICES AND WAYS OF ITS APPLICATION TO THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM

Khaydarov Bakhrom Kholmurodovich

Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan
Senior Lecturer, Department of "Economics and Tourism"

xaydarovbaxrom@gmail.com

Abstract. This scientific article provides a systematic and comparative analysis of foreign countries' experience in financing educational services and identifies opportunities for its application in the national education system. The study examines financing sources, mechanisms for allocating financial resources, results-based financing, as well as transparency and financial control practices in the education systems of the USA, Germany, the United Kingdom, Finland, Japan, and South Korea. In addition, Uzbekistan's experience in financing its education system is compared with advanced foreign approaches, and existing problems along with directions for their resolution are identified. The research findings are of significant importance for developing scientific and practical proposals aimed at improving the efficiency of financial resource use in education, strengthening state financial control, and enhancing the quality of educational services.

Keywords: educational services, financing, foreign experience, budget funds, results-based financing, efficiency, financial control, application.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim xizmatlari sifati va raqobatbardoshligi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi [1]. Ta'lim tizimining barqaror faoliyati, avvalo, moliyaviy mablag'larning oqilona, maqsadli va samarali sarflanishiga bevosita bog'liq. Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'limni moliyalashtirishda an'anaviy byudjet ajratmalari bilan bir qatorda natijadorlikka yo'naltirilgan moliyalashtirish, grantlar, subsidiyalar va xususiy sektor ishtiroki keng qo'llanilmoqda [2].

O'zbekistonda ta'lim sohasiga ajratilayotgan byudjet mablag'larining izchil o'sib borishiga qaramasdan, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash mexanizmlari, natijadorlikka asoslangan taqsimot tamoyillari va shaffof moliyaviy hisobot tizimi xorijiy rivojlangan davlatlar darajasida hali to'liq shakllanmagan. Shu sababli ta'lim xizmatlarini moliyalashtirishning ilg'or xorijiy modellarini o'rganish va ulardan milliy sharoitda foydalanish imkoniyatlarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — xorijiy davlatlar tajribasi asosida ta'lim xizmatlarida moliyaviy mablag'lar sarflanishining samarali mexanizmlarini tahlil

qilish, ularni umumlashtirish va milliy ta'lim tizimiga tatbiq etish yo'llarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: xorijiy davlatlarning ta'limni moliyalashtirish modellarini tasniflash; ularning o'ziga xos mexanizmlari va ustuvor tamoyillarini aniqlash; O'zbekiston amaliyoti bilan qiyoslab, milliy tizimga tatbiq etish mumkin bo'lgan yo'nalishlarni belgilash.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish masalalari xalqaro tashkilotlarning muntazam tadqiqot va monitoring faoliyati doirasida keng yoritiladi. YUNESKO tomonidan tayyorlangan hisobotlarda ta'limni moliyalashtirishning global muammolari va imkoniyatlari tahlil qilingan bo'lib, unda moliyaviy resurslarning yetarli emasligi ko'pgina rivojlanayotgan davlatlar uchun umumiy muammo ekanligi ta'kidlangan [1]. Jahon bankining «Education Finance Watch» tahliliy hisobotida esa turli mamlakatlarning ta'limni moliyalashtirish strategiyalari qiyosiy tarzda o'rganilgan, bunda natijadorlikka yo'naltirilgan moliyalashtirish modeli alohida ajratib ko'rsatilgan [2].

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ning «Education at a Glance» yillik nashrida a'zo davlatlarning ta'lim xarajatlari tarkibi, davlat va xususiy sektor ulushi hamda moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlari statistik jihatdan tahlil qilinadi [3]. Alohida mamlakatlar amaliyotiga bag'ishlangan rasmiy hisobotlarda — AQSh Ta'lim vazirligining moliyalashtirish tizimi tahlili [4], Germaniya Federal ta'lim va ilmiy tadqiqotlar vazirligining hisoboti [5], Buyuk Britaniya Ta'lim departamentining moliyaviy siyosat hujjati [7], Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim vazirliklarining tahliliy sharhlari [9–10] hamda Finlyandiya Ta'lim va madaniyat vazirligining tizim sharhi [11] — har bir davlatning o'ziga xos institutsional va moliyaviy boshqaruv tajribasi keng yoritilgan.

Yevropa Komissiyasining Yevropada oliy ta'limni moliyalashtirish bo'yicha tahliliy hujjatida [8] talabalar kreditlash va grant tizimlarining qiyosiy afzalliklari ko'rsatilgan bo'lsa, OECD ning ta'limda tenglik va sifat bo'yicha tadqiqotida [12] moliyaviy resurslarni taqsimlashda ijtimoiy adolat tamoyilining ahamiyati asoslab berilgan. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy davlatlar tajribasida ta'limni moliyalashtirish tobora natijadorlik, shaffoflik va ijtimoiy tenglik tamoyillari asosida takomillashtirilmoqda, biroq ushbu tajribani O'zbekiston ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich tatbiq etish yo'llarini yaxlit tizimli tarzda ko'rsatuvchi tadqiqotlar hali yetarli emas, bu esa ushbu maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish amaliyotini o'rganish uchun turli institutsional va iqtisodiy tizimga ega beshta mamlakat — AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Yaponiya/Janubiy Koreya va Finlyandiya — tanlab olindi. Mamlakatlarni tanlashda ularning ta'limni moliyalashtirish modellari (bozor-natijadorlik asosidagi, davlat-markazlashgan, aralash va ijtimoiy tenglikka yo'naltirilgan modellar) bir-biridan farq qilishi asosiy mezon sifatida hisobga olindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: rasmiy hisobot va xalqaro tashkilotlar hujjatlarini kontent-tahlil qilish, mamlakatlar bo'yicha moliyalashtirish manbalari va mexanizmlarini qiyoslash, hamda O'zbekiston amaliyoti bilan solishtirish orqali tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash. Tahlil uch bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda har bir mamlakatning moliyalashtirish modeli

alohida-alohida o'rganildi; ikkinchi bosqichda ushbu modellar umumiy mezonlar (moliyalashtirish manbai, mexanizm, ustuvor tamoyil) bo'yicha qiyosiy jadvalga solindi; uchinchi bosqichda O'zbekiston amaliyoti bilan taqqoslanib, milliy tizimga tatbiq etish yo'nalishlari belgilandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

AQSh ta'lim tizimida moliyalashtirish modeli

AQShda ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish ko'p manbali tizim asosida amalga oshiriladi. Federal byudjet, shtatlar va mahalliy hokimiyat organlari mablag'lari ta'lim xarajatlarining asosiy qismini tashkil etadi [3]. Oliy ta'lim muassasalarida esa grantlar, kontrakt to'lovlari hamda xususiy fondlar muhim moliyalashtirish manbai hisoblanadi. Mazkur tizimning o'ziga xos jihati moliyaviy mablag'larning natijadorlik ko'rsatkichlari asosida taqsimlanishidir — talabalar qamrovi, bitiruvchilarning bandlik darajasi va ilmiy tadqiqotlar samaradorligi moliyalashtirish hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [4].

Germaniya ta'lim tizimida byudjet va subsidiya siyosati

Germaniyada ta'lim sohasi asosan davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Federal va yer (hududiy) byudjetlar o'rtasida moliyaviy vakolatlar aniq taqsimlangan bo'lib, bu mablag'lardan foydalanishda shaffoflikni ta'minlaydi [5]. Oliy ta'lim muassasalarida o'qish bepul yoki minimal to'lov asosida tashkil etilgan. Germaniya tajribasida ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan maqsadli dasturlar alohida ahamiyat kasb etadi, ushbu mablag'lar esa qat'iy moliyaviy nazorat va auditdan o'tkaziladi [6].

Buyuk Britaniya ta'lim tizimida shaffoflik va moliyaviy nazorat

Buyuk Britaniyada ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish jarayonida shaffoflik tamoyili ustuvor hisoblanadi. Davlat tomonidan ajratiladigan mablag'lar bo'yicha ochiq hisobotlar jamoatchilikka taqdim etiladi [7]. Oliy ta'limda talabalar kreditlari va grantlari asosiy moliyaviy manba bo'lib, davlat ushbu tizimda tartibga soluvchi va kafillik funksiyasini bajaradi. Bu yondashuv byudjet yukini kamaytirish bilan birga ta'lim sifati ustidan nazoratni kuchaytiradi [8].

Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasi

Yaponiya va Janubiy Koreyada ta'lim inson kapitaliga uzoq muddatli investitsiya sifatida qaraladi. Davlat byudjeti bilan bir qatorda xususiy sektor va yirik korporatsiyalar ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda faol ishtirok etadi [9]. Mazkur mamlakatlarda moliyalashtirish ta'lim sifati, innovatsion faoliyat va ilmiy natijalarga bog'liq holda amalga oshiriladi, bu esa ta'lim muassasalarini doimiy rivojlanishga undaydi [10].

Finlyandiya ta'lim tizimida samaradorlik va tenglik

Finlyandiya ta'lim tizimi yuqori samaradorlik va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslangan. Ta'lim to'liq davlat tomonidan moliyalashtiriladi va barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratiladi [11]. Moliyaviy mablag'lar hududlarning real ehtiyojidan kelib chiqib taqsimlanadi, bu yondashuv ta'lim xizmatlari sifatini barqaror ta'minlashga xizmat qiladi [12].

Mamlakatlar bo'yicha qiyosiy tahlil

Quyidagi jadvalda ko'rib chiqilgan beshta mamlakatning ta'limni moliyalashtirish modellari umumlashtirilgan.

Mamlakat	Asosiy moliyalashtirish manbai	O'ziga xos mexanizmi	Ustuvor tamoyili
AQSh	Federal, shtat va mahalliy byudjet, grantlar, xususiy fondlar	Natijadorlik ko'rsatkichlariga (talabalar qamrovi, bandlik, ilmiy samaradorlik) asoslangan taqsimot	Raqobat va natijaga yo'naltirilganlik
Germaniya	Federal va yer (hududiy) byudjetlari	Moliyaviy vakolatlarining aniq taqsimlanishi, ilmiy-tadqiqot dasturlariga maqsadli mablag' ajratish	Shaffoflik va qat'iy audit
Buyuk Britaniya	Davlat byudjeti, talabalar kreditlari va grantlari	Davlatning tartibga soluvchi va kafillik funksiyasi, ochiq hisobotlar	Ochiqlik va jamoatchilik nazorati
Yaponiya / Janubiy Koreya	Davlat byudjeti va xususiy korporatsiyalar	Ta'limni inson kapitaliga uzoq muddatli investitsiya sifatida qo'llab-quvvatlash	Xususiy sektorning faol ishtiroki
Finlyandiya	To'liq davlat byudjeti	Mablag'larning hududiy real ehtiyojga qarab taqsimlanishi	Ijtimoiy tenglik va barqaror sifat

O'zbekiston tajribasi va xorijiy mamlakatlar bilan taqqoslash

O'zbekistonda ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish asosan davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. So'nggi yillarda ta'lim sohasiga ajratilayotgan mablag'lar hajmining oshirilishi, oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berilishi hamda grantlar va kontrakt-to'lov tizimining takomillashtirilishi ushbu sohada ijobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida moliyaviy mablag'lardan foydalanish samaradorligini baholash mexanizmlari hali xorijiy davlatlar darajasida to'liq shakllanmagan.

Xorijiy tajriba bilan taqqoslaganda, AQSh, Buyuk Britaniya va Finlyandiya ta'lim tizimlarida moliyalashtirish natijadorlik ko'rsatkichlariga bevosita bog'langan bo'lsa, O'zbekistonda ushbu yondashuv endigina joriy etilmoqda. Germaniya va Finlyandiya tajribasida kuzatiladigan shaffoflik va ochiq moliyaviy hisobot tizimi O'zbekistonda ham bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda. Davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish, grant va subsidiyalarni raqobat asosida taqsimlash xorijiy tajribadan kelib chiqib O'zbekiston ta'lim tizimida tatbiq etilishi mumkin bo'lgan muhim yo'nalishlar hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim xizmatlarida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanish natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish, shaffoflik va qat'iy moliyaviy nazorat bilan chambarchas bog'liq. Davlat va xususiy sektor hamkorligi, grant va subsidiya mexanizmlaridan oqilona foydalanish ta'lim sifati

va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda AQSh tajribasidagi kabi natijadorlik ko'rsatkichlari (talabalar qamrovi, bitiruvchilar bandligi, ilmiy samaradorlik) asosida qo'shimcha mablag' ajratish mexanizmini bosqichma-bosqich joriy etish.

2. Germaniya va Buyuk Britaniya tajribasiga tayangan holda, davlat mablag'larining sarflanishi bo'yicha ochiq hisobotlarni jamoatchilikka muntazam taqdim etish tizimini shakllantirish.

3. Yaponiya va Janubiy Koreya tajribasidan kelib chiqib, xususiy sektor va yirik korxonalarni ta'lim muassasalarini moliyalashtirishga jalb qiluvchi soliq va boshqa rag'batlantiruvchi mexanizmlarni ishlab chiqish.

4. Finlyandiya tajribasiga muvofiq, moliyaviy mablag'larni hududlarning real ehtiyojini hisobga olgan holda taqsimlash tamoyilini kuchaytirish, bu orqali ta'lim xizmatlari sifatidagi hududlararo tafovutlarni kamaytirish.

5. Grant va subsidiyalarni raqobat asosida taqsimlash tizimini kengaytirish, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini baholovchi milliy mezonlar va monitoring tizimini ishlab chiqish.

Keltirilgan takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish O'zbekiston ta'lim tizimida moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish hamda ta'lim xizmatlari sifatini xalqaro andozalar darajasiga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan mexanizmlarning milliy ta'lim tizimi moliyaviy ko'rsatkichlariga ta'sirini miqdoriy baholash muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. UNESCO. Education Financing: Challenges and Opportunities. Paris, 2022.
2. World Bank. Education Finance Watch. Washington DC, 2023.
3. OECD. Education at a Glance. Paris, 2022.
4. U.S. Department of Education. Funding Education Systems. Washington DC, 2021.
5. Federal Ministry of Education and Research (Germany). Education Report, 2022.
6. OECD. Public Spending on Education. Paris, 2021.
7. UK Department for Education. Education Funding Policy. London, 2022.
8. European Commission. Financing Higher Education in Europe. Brussels, 2021.
9. Ministry of Education, Japan. Education Finance Review. Tokyo, 2022.
10. Korean Educational Development Institute. Education Policy Review. Seoul, 2021.
11. Finnish Ministry of Education and Culture. Education System Overview. Helsinki, 2022.
12. OECD. Equity and Quality in Education. Paris, 2020.